

УДК 821.161.2:82–94 “XX”

М. Федунь

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ОЛЕНА ПЧІЛКА В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Розглядаються жанрові особливості та поетика деяких мемуарів західних теренів України (зокрема Галичини та Буковини), у яких постають образи Лесі Українки та Олени Пчілки.

Ключові слова: мемуари, спогади, ретроспекції, сповідальність, фото- та фактографічність, синкретизм.

В останні роки література західних теренів України все частіше почала ставати об'єктом для глибокого й всебічного аналізу науковців (її вивчали М. Ільницький, Р. Олійник-Рахманний, С. Андрусів, Н. Мафтин, Л. Голомб та інші). Однак поза увагою дослідників ще й досі залишається мемуарне надбання письменників-земляків, яке потребує детальнішого вивчення та популяризації. Труднощі в здійсненні останнього становить ще й теоретична неунормованість стосовно документальної літератури (див.: Колошук Н. Термінологічна та методологічна невизначеність українських досліджень у царині літератури факту // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2008. – № 8: Філологічні науки. Літературознавство. – С. 56–61).

Як показали попередні пошуки в мемуаристиці, західноукраїнська спогадова література першої половини минулого сторіччя – це духовний феномен нашого народу, котрий засвідчив період відродження нації. Поставши в зазначеному часовому проміжку на теренах Західної України (в основному – в Галичині та Буковині), мемуарна література цього регіону залишилася зафіксованою в історії вітчизняної культури як факт загальноукраїнського масштабу, адже саме тут свого часу друкувалися спомини авторів із різних кутків України: не тільки галичан, буковинців чи закарпатців, але й наддніпрянців (С. Русової,

Є. Чикаленка, В. Королева-Старого, Олени Пчілки, яку, з легкої руки галичан, називали на наших землях “першою всеукраїнкою”¹, та інших).

Західноукраїнська мемуаристика, увібравши усі ознаки жанру – ретроспективність, сповідальність, фото- та фактографічність тощо, успадкувавши кращі надбання минулого, вирізнялася специфічними ознаками: синкретичністю мемуарного мислення та стилю, домінантою національно-духовного, літературним соборництвом тощо. На сторінках західноукраїнських мемуарів (до їх масиву відносимо усі спогади, що друкувались на той час у регіоні) поставала галерея митців різних народів: поляків (Я. Каспрович, Л. Вичуловський, В. Оркан), росіян (Л. Толстой), чехів (М. Грдлічкова, П. Мудра, А. Їрасек), італійців (Г. Деледда) та ін. І, звичайно, серед них неабияке місце займали українські митці, зокрема письменники (В. Самійленко, А. Кашенко, О. Кобилянська, В. Стефаник, Ю. Федькович, А. Чайковський, І. Франко, М. Коцюбинський, Б. Лепкий та ін.). Постаті Олени Пчілки й Лесі Українки теж залишилися зафіксованими в цьому мемуарному спадку. Першої – насамперед як наратора-мемуариста, з-під пера якої вийшло чимало портретів.

Оскільки ми будемо оперувати терміном “портрет”, варто зацентувати на кількох характерних деталях, пов’язаних із цим літературознавчим поняттям. По-перше, у випадку споминів, коректнішим буде, на наш погляд, термін “мемуарний літературний портрет”, котрий чітко окреслений вітчизняною дослідницею І. Василенко [3]. На художність даного різновиду споминів вказують потрактування російського науковця В. Барахова: “словесний живопис”, “живописати словом”² та ін. По-друге, варто наголосити на слушності задекларованої В. Бараховим типологічної різноликості літературного портрета, який може виступати не лише як мемуарно-автобіографічна проза (1), але й

¹ Див. некролог «Перша всеукраїнка Олена Пчілка (Ольга з Драгоманових Косачева)» (Новий час, 1930).

² Тут і далі переклади з російської мови наші. – М. Ф.

як жанри документально-біографічної оповіді (2), критики (3) та науково-монографічного дослідження (4). У цій статті ми розглядаємо його в ролі першої вказаної щойно класифікаційної одиниці.

Отже, двадцяті-тридцяті роки минулого століття в Галичині були знаменні широким “наверненням” до літератури факту. Мемуаристи повертались у спогадах до знаменних подій творення державності, до визначних письменницьких постатей тощо. Мистецька родина Драгоманових-Косачів тут не становила винятку. У “Новій хаті” 1933 року поруч поезії-присвяти Лесі Українки “Вечірня година (Коханій мамі)” вміщавсь матеріал “Із спогадів матері”, приурочений 20 роковинам смерті Лариси Косач, який за своїми жанровими ознаками належав до мемуарного портрету.

Спогади Олени Пчілки про доньку синкретичні за своїм характером. Вони урізноманітнювались прямим цитуванням, коли мемуаристка згадувала про період перебування родини на Волині: «Як пам’ятку про життя ще в Луцькому згадаю про слова однієї пані, яка пізналася з нами, живучи в сусідстві. Вона висловила своє велике здивовання від першого знайомства з нашою родиною. Вона сказала: “Якось тієї весни проходила я мимо Вашої домівки. Я ще не знала Ваших дітей. Бачу, в садочку проходжується двоє діток в українському вбранні, дівчинка-волинянка і хлопчик, обстрижений ніби по простому і теж у волинській свиточці, вишитій на волинський же зразок. Це мене здивувало. Я стала прислухатися, що ті діти говорять між собою. Коли це дівчинка озвалась до хлопчика: “Чуєш, як півень співає?” Що це таке? Говорять теж по-хлопському? На воротах стояла служниця. Я, дивуючись, спитала в неї: “Чиї це діти?” – “Наші, – сказала дівчина. – Це діти председателя”. Я ще більше здивувалась”»¹ [4, 2]. Авторка спогаду, Олена Пчілка, наводила не лише слова-свідчення, але й реакцію Лесі на цю згадку: “Коли б я знала,

¹ Тут і далі при цитуваннях із західноукраїнських джерел першої половини ХХ століття цитати подаємо відповідно до сучасного правопису, дотримуючись стилю оригіналу. – М. Ф.

що мої слова перейдуть на волинські перекази, то я була б сказала що-небудь цікавіше, чим півнячий спів” [4, 2].

Мемуаристка детально знайомила читачів з улюбленою лектурою своїх дітей, чим розширювала відомості про літературні шукання в Україні та формування смаків своєї дочки – майбутньої письменниці. Для Лесі це були Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка, Андерсенові казки в перекладі М. Старицького тощо. Дівчинка так полюбила сербські пісні про віли (русалки), що себе саму називала “вілою”. А Михайло, її брат, захоплювався історією. Спогади матері передавали атмосферу побуту в сім’ї, розповідали про творчі уподобання дітей тощо. У стилі нарації Олени Пчілки домінує розповідна манера. Її спогади – це довірлива розмова-оповідь матері.

Не менш цікаві відомості подаються цією ж мемуаристкою й у споминах “Рід Драгоманових. Уривок зі спогадів про Михайла Драгоманова” (Новий час. – 1930), де авторка переповідала про свій родовід, уводячи читачів в атмосферу власної родини. Передрук споминів на галицьких теренах засвідчив широку зацікавленість українців регіону проблемами цієї творчої династії.

Постать Лесі Українки повноцінно вималювалася й у спогадах В. Сімовича “Леся Українка на Буковині. (Спомини)”, присвячених 35-літтю побуту письменниці в Чернівцях і Зеленій, куди вона, за її словами, “заїжджала відпочивати тілом і душею” [5, 42]. Спогади В. Сімовича починаються своєрідним невеликим прологом, у якому автор переповідає про першу зустріч із поетесою, листування з нею протягом 1901–1903 рр. “Під осінь вона вже була на Україні, і в вересні 1903 року я бачив її востаннє” [5, 38], – зазначав мемуарист, закінчуючи тих кілька вступних слів. Перебігши стенографічно точно інші події з життя письменниці, автор споминів, зазначивши, що занадто “забіг уперед і вбік відскочив”, вирішив зупинитися детальніше на 1901–1902 роках і тогочасних своїх зв’язках із поетесою.

У синкретичній канві розповіді В. Сімовича знаходимо чимало матеріалу, який проливає світло на історію української літератури та подає елементи літературної критики: факт перекладу Оленою Пчілкою деяких нарисів О. Кобилянської на російську мову, оцінка Лесею Українкою тогочасного західноукраїнського

письменства (М. Шашкевич, Марко Черемшина, Лесь Мартович, І. Франко та ін.), її погляди на європейськість вітчизняної літератури тощо. Спогади В. Сімовича місцями, коли йдеться про думки письменниці щодо літературної мови, становище українства в тогочасній Росії, її політичні погляди і под., набувають публіцистичного звучання.

Мемуари – це лабораторія для літератури. На сторінках своїх споминів Сімович-автор і сам поставав у ролі літературного критика, коли давав оцінку творчості поетеси, конспективно наводячи зміст свого виступу під час вечірки, присвяченої письменниці, в Чернівцях 1901 року: “Але ж передусім я звертав у викладі увагу на громадянські й національні мотиви в поезії Лесі Українки, на вірші з бунтарським змістом [...]” [5, 55]. Мемуариста цікавила “сила поетичних творів, кожний з яких був коштовною вкладкою в нашу літературу” (А. Ніковський, “Екзотичність сюжета і драматизм у творах Лесі Українки”).

Мемуари В. Сімовича значно вирають від введення у їх канву уривків із листів Лесі Українки (до О. Кобилянської, М. Павлика), посилення автора на її листи до О. Маковея тощо. Не менше значення мають роздуми поетеси про епістолярну спадщину, яка за своїми жанровими ознаками близька, а то й перетинається з мемуаристикою: «[...] Леся Українка рішуче висловилася проти того, щоб оголошувати друком листування письменників. Листи, мовляв, це – інтимна справа кожної людини, і письменник теж має право користати з інтимності в листуванні. Те, що він хоче сказати громаді, міститься в його творах. Листування ж – це його “святая святых”, до якої заглядати не має права всяк, хто хоче. Інша річ – таке листування, як Драгоманова. Воно має дуже мало в собі особистого, інтимного, тим то воно й належить громаді, його слід опублікувати. Тому для свого дядька Леся робила виняток» [5, 45].

Спогади В. Сімовича, як і всякі мемуари, не позбавлені історичного компонента, що вкотре засвідчує їх синкретизм. Автор, детально описуючи вечірку на честь Лесі Українки, не оминає виступів К. Трильовського, С. Смаль-Стоцького та ін., вводить читачів у тогочасну атмосферу на Буковині й історію відвідин її гостями зі східної частини України: «Був час, що до нас, на Буковину, часто заїжджали люди, щоб вільно подихати

рідним повітрям. Приїжджало їх і з т. зв. Російської України багатенько. Головно від 1900 року. Був восени вперше “артільний батько” Микола Левитський (був і влітку 1903 р. і взимі 1909 р.), від 1902 р. пробувало в Чернівцях сила молоді, здебільша, Р.У.П-івської, під найрізнішими псевдонімами (Д. Антонович – Кулябка, М. Русов – Тоцький, Балдін – Бойків, В. Козиненко – Граб, Г. Ткаченко – Оржевський, В. Винниченко – Деде, Є. Голицинський – Лозенко, М. Порш – Чацький [...])... Багато в нас було й відпочивало душею. Та все це згадується тепер неначе крізь сон. Тепер у нас і своїм нічим дихати на Буковині...» [5, 43]. Про атмосферу в цьому краї, як його характеризували спогадувачі – “зеленій Буковині”, де вільніше дихалося, писали в своїх споминах мемуаристки-галичанки О. Дучимінська, К. Малицька, О. Кисілевська, Ірина Вільде та ін.

Чимало матеріалу зі споминів В. Сімовича засвідчують думки й дії “молодого, гарячого” буковинського покоління сучасників автора, про яке він писав не без симпатії в оповідній манері: «[...] тодішнє наше життя (себто тодішньої молоді), коли дивитися на нього з історичної перспективи, не було нецікаве. Навіть наше на Буковині, хоч, може, воно все було вужче. Не хотілося б сказати якоїсь неправди, чи зробити кому якусь кривду – але як мені здається, то наша тодішня студентська громада, наша “Молода Україна” (1901–1902), була таки дуже рухлива і зробила дещо своєю рухливістю і бунтарством серед нашого громадянства в Чернівцях. Вона спопуляризувала була свого часу, чи не вперше на Буковині назву “українець”, “Україна”, перша, здається, ясніше поставила справу наших відносин до національних змагань жидівської молоді й т. д.» [5, 46]. Автор бачив і недоліки молодих: гострий тон, задиркуватість, радикальні погляди тощо. Згадував, як уряд “відкидав статuti й один раз за те, що в статuti ми звали себе українцями” [5, 46], а молодь, у той час думала, що це старі (старше покоління) “мачають у цю справу свої руки”. Мемуарист розповідав про участь буковинських делегатів (Л. Когута, М. Левицького, О. Безпалка) у вічі молоді у Львові 1900 р.

Ситуація, коли молоде покоління відчуло себе “самостійниками”, підтверджена в автора часто вживаними “документами

в документі”: цитатою із газети “Буковина” (за грудень 1900 р.), посилянням на слова І. Франка (Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. XIII, кн. I). Не залишалися поза увагою автора спогадів і зв’язки молоді з Наддніпряниною, які відбувалися “через різні видання різних наддніпрянських політичних партій та груп” [5, 47]. І, найголовніше, спогадуване вище торкалося Лесі Українки, яка, за словами мемуариста, завжди цікавилась життям молоді, “часто висловлювала погляди на нього, робила критичні завваги та подавала свої вказівки” [5, 48].

На сторінках мемуарів Сімовича “Леся Українка на Буковині...” портретована особа письменниці змальована різносторонньо: у ставленні до літературної мови, знаннях з народної фразеології тощо. Мемуарист надзвичайно толерантно веде мову про тяжіння Лесі Українки до соціалістичної ідеї, зазначаючи, що “сила її (письменниці. – М. Ф.) не в політичній чи партійній діяльності, а в її високому, натхненному слові вогненному, що винесло її в перші ряди великих поетів, а в українській поезії поставило її на одному з перших місць після Шевченка” [5, 53].

Мемуари буковинського діяча не лише мають чітко виражену ознаку фактографічності, але й елементи фотографічності. Образи письменниць-посестер О. Кобилянської та Лариси Косач не позбавлені світлинності: «Леся ходила “в сумовинні”, як кажуть гуцули. В 1900 вона втратила дуже близьку її серцю людину, й рана не загоювалася. Хто вона, та людина, досі в її біографії не в’яснено. А втім я Лесею Українку ніколи в іншій сукні не бачив, і в іншій, не чорній, поетки я собі й не уявляю. Так, як Ольги Кобилянської не можу собі подумати в нечорнім одягу. Сумовитий настрій відбиває і спільна фотографія її з О. Кобилянською в Чернівцях» [5, 44]. Автор вводив у канву мемуарної розповіді опис маловідомої загалу світлини, яку зробив фотограф після свята на пошанування І. Котляревського й загальної фотографії: “[...] Олена Пчілка, Михайло Старицький, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Володимир Самійленко, Леся Українка, здається, Іван Липа, з галичан – Василь Стефаник. Фотографії цієї мені не довелося бачити. Але ж ціла група й досі стоїть мені перед очима. Леся Українка сиділа коло М. Старицького, недалеко В. Стефаника...” [5, 40].

А. Барнштейн свого часу зауважувала, що літературний портрет як жанрова форма мемуаристики дає можливість автору спогадів вільно вибирати засоби розкриття внутрішнього світу свого героя, успішно користуватися таким дієвим засобом, як внутрішній монолог, виявляючи порухи думок і почуттів героя. Однак, на думку дослідниці, “глибокий психологічний аналіз портретованого неможливий в рамках словесного портрету” [2, 9]. Останнє твердження є, на наше переконання, дискусійним. Зрештою, в мемуарах “Леся Українка на Буковині...” стан поетеси у різних ситуаціях передається автором надзвичайно лаконічно, миттєва реакція на подію в письменниці – це порухи її душі: «Вона щиро стискала кожному руку й дякувала сердечними словами. Та видко було, що до таких “парад” та “церемоній” вона не звикла...» [5, 56]; “На її обличчі завис був якийсь усміх: ніби глумливий, ніби дитяче-грайливий...” [5, 40]; “[...] була якась мовчазна, на обличчі відбивалася велика втома” [5, 38].

Прикінцеві слова (епілог) мемуарів В. Сімовича, у яких звучало бажання письменника, щоб “жмуток цих спогадів” дав “декілька приємних хвилин серед сучасної безпросвітньої, аж надто таки вже сірої буденщини”, та “хай ті згадки дадуть хоч малесенький образ того живого руху, в якому так певно посувався вперед наш національний віз” [5, 61], були суголосними словам Григорія Чупринки із поезії “На могилу Лесі Українки”:

– Нехай прийдешне покоління

Себе минулим утіша, –

Таке святе благовоління

Приймає страдницька душа.

Західноукраїнська мемуарна спадщина, посутньо збагачена спогадами про письменників, у тому числі Олени Пчілки та В. Сімовича про Леся Українку, засвідчила оригінальну сторінку нашої спогадової літератури з домінантою національно-духовного. У тодішніх споминах постають образи письменниць із роду Драгоманових. І автопортрети Олени Пчілки та В. Сімовича як спогадувачів-нараторів, і мемуарні літературні портрети Лесі Українки, виписані матір’ю та побратимом-буковинцем, поруч із численними зображеннями їх сучасників творилися за

законами мемуарного жанру. Введення авторами у канву спогадів прямого цитування, численні “документи в документі” (посилання на епістолярій і пресу) надавали зображуваному достовірності, значно розширювали можливості мемуарної літератури. Елементи публіцистики, відтворене історичне тло, ліричне звучання спогадів тощо, а відповідно й специфічні риси жанру: фото- й фактографічність, сповідальність, ретроспективність та ін., вкотре засвідчили синкретизм української мемуаристики, її еволюцію.

Специфіка мемуарного письма Олени Пчілки й В. Сімовича зумовлена тією причиною, яку свого часу визначила Л. Старицька-Черняхівська: “Я не пишу біографії Лесі: – я пишу на могилі. Хочу тільки показати ту основу буденного життя нашого поета, на якій ткали чудові шати серце і талан” [6, 12]. Попри “сумовитий” настрій споминів про Леся прохоплюються оптимістичні тони: “[...] прийдуть ті, що відчують всю глибіню її творчості, всю красу її душі” [6, 31]. Відчують, на нашу думку, завдяки спогадам сучасників, розмові з її творчим набутком тощо. Загалом постаті “всеукраїнок” Олени Пчілки та її дочки, які постають із мемуарного спадку, повноцінно виокремлюємо в числі тих, котрі були консолідуючими посталями літературного процесу, засвідчили вітчизняне соборництво.

Література

1. Барахов В. Литературный портрет. (Истоки, поэтика, жанр) / В. Барахов. – Л. : Наука, 1985. – 312 с.
2. Барнштейн А. Современный литературный портрет как жанровая форма мемуаристики : учебн. пособ. – Вильнюс : ред.-изд. совет Мин. культ. и образования Литовской Республики, 1990. – 70 с.
3. Василенко І. Специфіка літературного портрета як жанру сучасної української мемуарної прози : автореф. дисерт. на здобуття н. ст. к. філол. н. / І. Василенко. – Дніпропетровськ, 1997. – 22 с.
4. Пчілка Олена. Із спогадів матері. (У 20-ті роковини смерті Лесі Українки) / Олена Пчілка // Нова хата. – Ч. 7–8. – С. 2–3.
5. Сімович В. Леся Українка на Буковині. (Спомини) // Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковеєм із додатком листів Олени

Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях. – Львів : Хортиця, 1938. – 83 с.

б. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-наук. віст. – 1913. – Т. LXIV. – Річн. XVI. – С. 12–31.

Федунь М. Леся Українка и Олена Пчилка в контексте западноукраинской мемуаристики первой половины XX века.

Рассматриваются жанровые особенности и поэтика некоторых мемуаров западного региона Украины (в особенности Галиции и Буковины), в которых предстают образы Леси Украинки и Олены Пчилки.

Ключевые слова: мемуары, воспоминания, ретроспекции, исповедальность, фото- и фактографичность, синкретизм.

Fedun M. Lesya Ukrainka and Olena Pchilka in the Context of the West Ukrainian Memoirs Literature in the First Half of the XXth Century.

The article tells about genre peculiarities and poetics of memoirs of the Western Ukraine (in particular, Halychyna and Bukovyna), in which characters of Lesya Ukrainka and Olena Pchilka appear.

Key words: memoirs, flashbacks, retrospective views, confession, photo- and factography, syncretism.